

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 2-423.79-2.426-2.76

О.Я. Данилюк

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

ВПЛИВ ЦІННІСНОЇ СИСТЕМИ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядається функціонування ціннісної системи. Акцентується увага на значенні релігійних цінностей в умовах глобалізації і трансформації. Досліджується вплив ціннісних орієнтацій Римо-католицької церкви на формування соціальної ідентичності в сучасному українському суспільстві.

Сучасна епоха характеризується формуванням нового типу соціальності, яка базується на складній мережі взаємодій соціальних груп. Глобалізаційні процеси, які залучають до загальноцивілізаційного розвитку представників різних культур, гостро поставили питання про нові виміри людської ідентичності. Негативні соціальні наслідки діяльності людини все більше актуалізують проблеми аспектів моральності й духовності. Все це підвищує інтерес до феномену ідентичності в сучасному соціальному просторі.

В умовах трансформації українського суспільства відбувається переосмислення багатьох подій та явищ. Зокрема, це стосується ролі і значення в суспільно-політичному житті Церкви та її інституцій. Тому проблема впливу на формування соціальної ідентичності релігійних ціннісних систем Церкви латинського обряду, яка на території України представлена численними чернечими орденами та згромадженнями, залишається відкритою. **Метою даної роботи** є дослідження впливу ціннісних орієнтацій католицької церкви як фактора формування соціальної ідентичності українців. Об'єктом роботи виступає система християнських цінностей. Предметом – діяльність в цьому напрямку католицьких чернечих орденів та згромаджень. Тому аналіз зазначеної проблеми дозволить нам розглянути систему функціонування релігійних цінностей та з'ясувати роль католицької церкви в Україні у формуванні соціальної ідентичності.

Розвиток концепту «ідентичність» та виникнення і функціонування в соціумі цінностей пов'язані із загальнофілософськими та психологічними підходами до проблеми становлення індивідуальності людини, пошуку сенсу існування, усвідомлення свого місця та ролі у суспільстві, схожості і відмінності від інших людей. Ці проблеми завжди перебували в центрі уваги філософського дискурсу, і в тому чи іншому контексті розглядалися Платоном, Арістотелем, Р. Декартом, І. Кантом, М. Шелером та іншими. Але з ХХ сторіччя вони залишають поле лише філософських інтерпретацій і з'являються в психоаналізі, соціологічних і культурологічних дослідженнях, де посідають центральне місце у концепціях З. Фрейда, К.Г. Юнга, Е. Фромма, Е. Еріксона, Б. Андерсона, Е. Сміта та інших.

Сучасне католицьке вчення про цінність поєднує в собі положення Томи Аквінського про благо як сутність буття з ціннісними поняттями й категоріями, що розвиваються філософською аксіологією, представниками якої є Г. Марітен, Б. Кроче, Л. Реймекер, К.С. Льюїс, М.-Д. Молінє, Г. Кюнг, Й. Рацінгер та інші.

Аналіз останніх досліджень та публікацій також свідчить про досить інтенсивну зацікавленість проблемою ідентичності. Серед вітчизняних науковців дослідженнями в цій сфері займаються А. Колодний, І. Бичко, Л. Филипович, П. Саух, В. Муляр, В. Андрущенко, Л. Виговський, І. Папаяні, М. Шульга та інші. Водночас релігієзнавчий аналіз філософських поглядів та практичної діяльності Церкви латинського обряду на території України є недостатньо висвітленим, оскільки більшості праць з цієї проблематики притаманний констатуючий характер.

В Україні однією з найбільш фундаментальних проблем сучасності як з огляду процесів глобальної трансформації, так і пострадянського самовизначення, є проблема пошуків власної ідентичності. Це пояснюється відсутністю сталої історичної традиції державництва, проблемою формування власної національно-культурної спільноти (української нації) на принципах «громадянського націоналізму» та серединним геополітичним, соціокультурним, конфесійним становищем України як держави, а відтак – перетинном політичних, культурних, етнічних, релігійних впливів між Сходом та Заходом [1, с. 55].

Ідентичність – це зв'язок особистості із спільністю, ототожнення людиною себе з певною суспільною групою, укорінена в духовному світі особистості система цінностей, ідеалів, норм, вимог відповідної спільності. Ідентичність особистості ґрунтується на її самосвідомості. Оскільки людина є особливим об'єктом, в якому з'єднується матеріальне і духовне, фізичне і психічне, то розрізняють психофізіологічну, особистісну і соціальну ідентичність людини. Соціальна ідентичність означає єдність і спадковість певної системи соціальних характеристик (норм, ролей, статусів), що дозволяють диференціювати індивідів за їх суспільним станом і груповою належністю. Вона означає уявлення людини про своє особисте місце у світі, усвідомлення нею приналежності до певної соціальної групи, категорії [2].

Сьогодні у суспільному житті важливим фактором соціальної взаємодії людей, який може суттєво впливати на процес стабілізації чи дестабілізації суспільства та зумовлювати напрям його розвитку, виступає релігія. Як свідчать конкретно-соціологічні дослідження, більша частина населення нашої країни розглядає знання про функціонування релігії та принципи організації її інституалізованих форм як суспільно значимі й необхідні для людини [1, с. 55].

Релігія – це цілісність, для якої характерною є динамічна структурованість, буттєвість людини у вірі, прагнення до збігу аспектів абсолютного і відносного, ентелехійна закономірність розвитку, праксеологічна і знаково-символічна сторона, аксіологічна та функціональна модальності. Подвоєння нею світу дозволяє сформувати новий світ буття – буття небесне, потойбічне, яке має трансцендентний характер і елементи якого є вищою цінністю для життя земного. У власному вченні, моралі і культурі релігія утверджує всеохоплюючу систему цінностей, надає сенс життя як світоглядний принцип становлення особистості та постає гарантом вищих цінностей і безумовних норм [3, с. 138], [4, с. 292].

Одним із видів соціальної ідентичності є релігійна ідентичність. І. Папаяні, формуючи розуміння останньої, намагається розглянути її як «чистий феномен», не зводячи релігійну ідентичність до конфесійних визначень. Таким чином, релігійну ідентичність слід розуміти як один із соціальних конструктів, що виникає в процесі суб'єктивного відображення і активного конструювання індивідом релігійної реальності на основі соціальної категоризації [4, с. 91].

Отже, релігія визначає уявлення людини про свою роль у цьому світі, свої можливості та обов'язки по відношенню до цього світу, інших людей та самої себе. Формування цих уявлень здійснюється, як правило, через призму релігійних цінностей.

Проблема цінностей гостро постає у будь-яку кризову епоху. А особливо сьогодні, коли ситуацію у світі більшість вчених характеризує як кризу виживання. І спричинена

вона самою людиною – її ставленням до світу, до себе, до інших людей. В даному контексті слід говорити про кризу самого способу життя людства. Особливого значення дана проблема набуває в умовах сучасного українського суспільства, коли складності соціально-політичного і економічного розвитку країни призводять до падіння духовності. А релігійність і є тією категорією, що окреслює усю палітру характеристик завоювання індивідом та групою релігійних ідей, цінностей та норм, що, в свою чергу, детермінують поведінку.

У сучасному розумінні цінності – це ідеї, норми, процеси, відносини матеріального і духовного порядку, які мають об'єктивну позитивну значимість і здатні задовольняти певні потреби людей. Існування цінностей зумовлює саме людський спосіб буття, рівень виокремлення індивіда з природи. Вони мають суспільний характер, оскільки зумовлені соціальним способом життя людини, існуванням соціальних потреб [3, с. 137].

У загальній системі цінностей людства значне місце посідають релігійні цінності. Протягом значного періоду в історії людства вони ототожнювалися із загальнолюдськими цінностями або поставали структуроутворюючим чинником означеної системи. Релігійні цінності зумовлюються сакральним, котре постає унікальним і універсальним феноменом. В онтологічному плані його не можна віднести ні до сфери надприродного, ні до певної історичної форми релігії. Сакралізувати – значить щось зробити священним, пошанованим, визнати особливо цінним для людини і суспільства. Те, що стало сакральним, живе не стільки в офіційних законах, скільки в психоемоційному світі особистості. Правда, як свідчить практика, не всяке освячення чогось чи когось обов'язково виступає релігією. Так, в умовах тоталітарного суспільства можуть специфічно сакралізувати керівників, органи партійної і державної влади, символи і т.д. При цьому до релігії як до свого духовно-ідеологічного конкурента застосовуються жорсткі репресивні заходи. Про це, зокрема, свідчить приклад радянської держави, де у свій час не гребували навіть фізичним знищенням священнослужителів.

З часу появи цінності формували особливий світ буття – буття духовного, в якому людина стояла над буденністю. З розвитком суспільства ціннісний підхід створював для людини умови для розгляду реальності у двох вимірах – ідеальному і реальному. Усвідомлюючи ідеальний світ як взірцевий щодо реального, людина намагалася подолати цю суперечність піднесенням реального світу до рівня ідеального. Цінністю може бути лише те, що усвідомлюється людиною, переживається нею як цінність. Як зазначає австрійський психолог, автор концепції логотерапії В. Франкл, цінностям не можна навчити, їх потрібно проживати. Отже, цінності в житті людства мають статус соціально значимих орієнтирів для його діяльності [3, с. 138-140].

Під впливом реалій сучасного життя відбувається перегляд, переосмислення змісту і значення релігійних цінностей та їх значущості для життя людини. На думку автора, провідна роль у цьому процесі на українських землях сьогодні належить представникам католицької церкви, які в сучасному секуляризованому світі відходять від крайнього аскетизму, що свідчить про готовність змінюватися в умовах трансформації соціуму заради продовження свого вчення.

Україна є поліконфесійною державою, традиційною найвпливовішою складовою релігійного життя якої є православ'я. Довгий час православна ідентичність була чи не єдиним індикатором етносоціальної самоідентифікації українців. Саме релігійна (православна) ідентичність призвела до остаточного відділення Західної Русі від Східної (тобто України від Росії) та породження «жорстокої боротьби між двома релігіями та двома народностями (тобто між українською та польською)» [5]. Особливістю православної культури є те, що вона, можна сказати, захоплена ідеальністю. На відміну від східного, західне християнство вчить прагматизму. Разом з цим воно має здатність змінюватись, входити в компроміс із обставинами [1, с. 120]. Католицька церква систе-

матично здійснює оновлення своєї соціальної доктрини і ціннісної парадигми, де значну увагу зосереджено на соціальних цінностях співучасті, спільного блага, гідності людини, пріоритетності особистості в суспільстві, але й традиційні моральні цінності посідають достатньо високе місце. Та сьогодні мало хто звертає увагу на те, що вона вже майже стала частиною української нації.

В основі системи релігійних цінностей лежить поділ світу на сакральне (священне) і профанне (мирське). Переживання людиною сакрального світу передбачає існування іншого буття, у якому вона виходить за межі буденності і вступає у світ, який вивільнений від життєвих негараздів [3, с. 140].

Найвищою цінністю цієї релігійної системи, її системоутворюючим фактором є Бог, який постає як абсолютна цінність. Людина, яка наділена свободою волі, через реалізацію релігійних цінностей може наблизитися до абсолютного ідеалу. Акт свободної волі – це акт, не визначений жодною необхідністю, нехай навіть цілком внутрішньою і не пов'язаною з жодним зовнішнім тиском [6, с. 14-15], [7, с. 384].

Першою і головною заповіддю християнства є любов до Бога та до ближнього. Завдяки цьому життя людини наповнюється смыслом, набуває вічності. Християнство пропонує два варіанти відповіді на питання: хто є ближнім? В одному випадку ближні – це родичі, одновірці. В іншому – всі без винятку люди, бо Бог для всіх один і всі беруть свій початок від однієї людини. Соціальний зміст цієї заповіді в єднанні, інтеграції людських спільнот, неприйнятті насильства, доланні конфронтації, укоріненні принципу несупротиву зла [8, с. 181], [9, с. 256].

Невід'ємною ознакою релігійної свідомості, особливістю якої є бездоказове вираження істинності релігійного вчення, визнання реального існування надприродних сил, властивостей і відносин, є релігійна віра [8, с. 62].

Вагомий внесок в уточнення розуміння християнських цінностей вніс К.С. Льюїс [7, с. 374-442]. Описуючи походження віри, він виділяє такі елементи:

1) «Відчуття священного». Воно пов'язане зі страхом, що викликає сам факт існування Божественного та почуття невідповідності між собою і Абсолютом. На якомусь етапі розвитку це відчуття виникло, закріпилось і залишилось, незважаючи на весь прогрес науки і цивілізації.

2) «Я повинен». Це не просте усвідомлення морального закону, але усвідомлення закону, який ми сприйняли і не виконуємо. Саме тому всі люди живуть з відчуттям провини та у стражданні. Адже християнство не лише вирішує, а й ставить проблему страждання – в стражданні не було б проблеми, якби ми, існуючи в цьому жорстокому світі, не вірили в те, що остання реальність – безмежна любов.

Ці два елементи здатні довгий час існувати незалежно один від одного. Третій елемент виникає тоді, коли людина їх ототожнює.

3) Коли Божественне, що викликає страх, водночас сприймається і як страж моральності.

Релігійна віра оголошується невід'ємною цінністю людської свідомості, дарованою Богом благодаттю, тобто чимось таким, що має надприродну сутність [7, с. 382].

Однією з форм сприйняття майбутнього в духовному житті людини, де бажане, потрібне чи необхідне, пов'язане з вірою в надприродне, є релігійна надія. Її гарантом виступає Бог, а засобом утвердження – молитва і послідовне слідування вченню (заповідям) про блаженство. Саме з релігійною надією пов'язана діалогічність релігійної свідомості, де сам діалог реалізується в богослужінні, молитві, медитації [8, с. 207].

Є цінності нижчого рівня, що мають характер кінцевої мети. До них відносяться Царство Боже, рай, безсмертя душі та ін. Досягнути їх можна тільки у випадку праведного життя на Землі. Цінностями-засобами для досягнення кінцевої мети є релігійні інституції та організації, обряди та ритуали, а також священні книги, з якими віруючі у повсякденному житті мають узгоджувати власні думки і вчинки.

Останній рівень складають конфесійно-інтерпретовані цінності самого земного життя: шлюб, сім'я, держава, праця та ін. І саме вони є найбільш значущими в сучасних умовах трансформації суспільства.

Католицька церква наголошує, що потрібно уникати «подвійного життя», де по один бік – життя внутрішнє, зв'язок із Богом та дотримання релігійних цінностей, а по інший – професійне, соціальне, сімейне. Таким чином, релігійні цінності у житті суспільства й особистості в умовах глобалізації і трансформації сучасного суспільства виконують важливу ціннісно-регулятивну функцію. Вони дозволяють не тільки вижити, але й зробити життя моральнішим, оскільки пробуджують у людині почуття співпереживання, співдопомоги, породжують віру в перемогу справедливості та утвердження гуманізму [3, с. 142], [10, с. 8].

Людина для свого нормального існування повинна постійно перебувати в суб'єкт-об'єктному обміні з суспільством. Цінності, форми свідомості та інші її об'єктивовані утворення функціонують у суспільстві, проєктуючись на індивіда за допомогою системи освіти, виховання, ідеології. Тому Римо-католицька церква приділяє велику увагу розвитку релігійної освіти і виховної роботи. На сьогодні в Україні діють шість навчальних закладів Церкви латинського обряду, якими опікуються представники різних чернечих орденів. Активно проводиться робота з дітьми та молоддю, які в сучасних умовах найчастіше вимушені шукати власні шляхи самореалізації в андеграундній субкультурі, що призводить врешті-решт до певного заперечення духовності й моральності як суспільно й особистісно значущих феноменів. Отже, позитивним у цьому процесі є гуманістична спрямованість освіти і виховання, формування толерантності і терпимості до різних релігій, поваги до людини і загальнолюдських культурних цінностей.

Розглядаючи релігію як центральну і навіть цементуючу силу не тільки в житті окремої людини, але й суспільства в цілому, потрібно розуміти, що вона є лише одним з елементів духовної культури [1, с. 117-118]. Той факт, що люди по-різному розуміють сутність добра і зла та свій шлях до істини, потребує толерантності і вироблення в процесі дискурсу певного духовного консенсусу. Саме для цих цілей і застосовується система ціннісних орієнтацій, що, як ми бачимо, забезпечується, в першу чергу, шляхом просвітницької діяльності. Але запропоноване неможливо втілити в життя без відповідної державної політики, державного гарантування. Щодо самого змісту, тобто набору тих ідеологем, навколо яких релігія здійснює єднання людей, то він повинен бути позадержавним, адже виражає не вузько задані соціумом і політичною структурою, а загальнолюдські культурні цінності. Такий вплив держави можливий лише на громадському (життєво-побутовому) рівні, де віруючі й невіруючі виступають як рівноправні співгромадяни суспільства. Тобто у сфері взаємодії Церкви та держави актуальним залишається питання збереження дуалізму як підстави плідних функціональних стосунків.

Виходячи з того, що успішна адаптація людини в суспільстві передбачає сформованість як соціальної, так і особистої ідентичності, проведене нами дослідження дає підстави стверджувати, що як один із головних факторів формування соціальної ідентичності українців можна розглядати місіонерську діяльність католицької церкви. Але складність полягає у тому, що розмаїтість християнських конфесій в українських землях суспільство сприймає як порушення норми, що потребує виправлення. На думку автора, така ситуація зумовлена наявністю прихованих внутрішніх та міжконфесійних конфліктів. Адже сьогодні релігія, як специфічна ціннісна система, виступає одним з найсуттєвіших факторів соціальної взаємодії людей, що значною мірою впливає на процеси стабілізації та дестабілізації суспільства та зумовлює напрям його розвитку. Діяльність західних місіонерів, в свою чергу, завдяки постійному оновленню соціальної доктрини, провокує конкурентну боротьбу, чим змушує православне духовенство шукати нові шляхи свого впливу.

В подальшому автор планує зосередитися на розкритті питань готовності до екуменічного діалогу між католицькою та православною Церквами, головним завданням якого є забезпечення єдності в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Саух П.Ю. Україна на межі тисячоліть: трансформація духу і випробування національним буттям / Петро Юрійович Саух. – Рівне : Видавництво та друкарня ППФ «Волинські обереги», 2001. – 219 с.
2. Шульга М. Ідентичність / Микола Шульга // Етнічний довідник: поняття та терміни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://etno.ua/web.org/glossary/index.html>
3. Виговський Л.А. Система та рівні вияву функціонування релігійних цінностей / Л.А. Виговський // Наука. Релігія. Суспільство. – 2004. – № 4. – С. 137-143.
4. Папаяні І.В. Проблема концептуалізації релігійної ідентичності / І.В. Папаяні // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 1. – С. 85-92.
5. Івангородський К.В. Православна Церква як чинник етносоціальної ідентифікації українців у другій половині XVI – першій половині XVII ст. / К.В. Івангородський // Релігійно-інформаційна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/studios/materials_conferences/35958/.
6. Марітен Ж. Томізм і розуміння свободи (3 лекції, прочитаної в Університеті Чикаго 21 жовтня 1938 р.) / Ж. Марітен // Католицький вісник. – 2010. – № 13. – С. 14-15.
7. Этическая мысль: науч.-публицист. чтения. 1991 / общ. ред. А.А. Гусейнова. – М. : Республика, 1992. – 446 с.
8. Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного і Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
9. Венедикт XVI (Рацінгер Йосиф). Сіль землі: Християнство й Католицька Церква в XXI столітті. Розмова Петра Зевальда з Йосифом Рацінгером / пер. з нім. О. Конкевича. – Львів : Місіонер, 2007. – 282 с.
10. Святий Хосемарія Ескрива. Палко люблячи світ (Уривок із його проповіді, яку він прочитав у кампусі Університету Наварри 8 жовтня 1967 р.) / Святий Хосемарія Ескрива // Католицький вісник. – 2010. – № 18. – С. 8.
11. Муляр В.І. Проблема становлення особистості в системі «індивід-суспільство» (філософсько-культурологічний аналіз) / Володимир Ілліч Муляр. – Житомир : ЖДТУ, 2005. – 320 с.

О.Я. Данилюк

Влияние ценностной системы Римско-католической церкви на формирование социальной идентичности в контексте трансформации украинского общества

В статье рассматривается функционирование ценностной системы. Акцентируется внимание на значении религиозных ценностей в условиях глобализации и трансформации. Исследуется влияние ценностных ориентаций католической Церкви на формирование социальной идентичности в современном украинском обществе.

O. Ya. Danyliuk

The Influence of Value System of the Roman Catholic Church on formation of Social Identity in the Context of Transformation of the Ukrainian Society

The article deals with the functioning of the system of values. The emphasis is made on the importance of religious values in the context of globalization and transformation. It deals with the influence of the values of the Catholic Church on the formation of social identity in the modern Ukrainian society.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2010.